

Prefață la ediția a 2-a

Volumul de față, a II-a ediție, prima apărută în anul 2010 căreia i s-a acordat premiul „Mircea Djuvara” al Uniunii Juriștilor din România, integrează o serie de contribuții și studii prezentate la Congresele IVR (2011 - Germania, 2013 - Brazilia, 2015 - Washington, 2017 - Lisabona). Se reafirmă mai pregnant viziunea referențială a filosofiei dreptului care are vocația să exploreze identitatea, temeiul, natura profundă, sensul dreptului în raport cu condiția umană și lumea. Această viziune se configurează prin atragerea și conjugarea în câmpul reflecției a marilor paradigme filosofice, a doctrinei juridice exemplare, a experienței istorice a diferitelor tipuri de drept, de o manieră neinfailibilă, pluralistă, deschisă, aptă de critică și controversă, mereu perfectibilă. În absența acestei viziuni complexe, conectată la rețeaua contemporană a cunoașterii, rod al eforturilor comune depuse de juriști, filosofi, alți specialiști, de o manieră disciplinară, interdisciplinară și transdisciplinară, aptă să instituie repere cardinale pentru acțiunea socială, Dreptul poate fi arbitrar, patologic, manipulant, instrument normativ de tortură în viața socială, plasându-se în afara rostului său omenesc.

Ne-am exprimat opinia că, **un proiect minimal de revigorare a filosofiei dreptului în România, conturat în urma unor dezbateri largi în lumea juridică și filosofică, cu contribuții multidisciplinare și sub egida de dorit a Academiei Române, a Institutelor de profil juridic și filosofic, ar putea avea în vedere, între altele aspecte ca: relevarea încărcăturii filosofice a dreptului pozitiv; construirea mai accentuată a conștiinței filosofice a fiecărei ramuri de drept; explicitarea dimensiunii filosofice a marilor opere juridice, a doctrinei juridice în general; evidențierea vocației juridice a unor mari creații filosofice; conștientizarea filosofiei practice, a jurisprudenței; promovarea filosofiei dreptului ca disciplină de învățământ în spațiul universitar, în special în programele de master și la școlile doctorale; organizarea sistematică de simpozioane, conferințe la nivel național; revigorarea Secției naționale a Asociației de filosofie a dreptului și filosofie socială și participarea mai consistentă la Congresele mondiale de profil (IVR); stimularea unor publicații și a producției editoriale în materia filosofiei dreptului ș.a.**

Șansa majoră a filosofiei dreptului, în România sau oriunde în lume, ar putea fi implicarea mai accentuată a tinerei generații în **cunoașterea și practica filosofiei dreptului, ca viziune fundamentală asupra dreptului și a rostului său omenesc, ca fundament pentru creativitatea juridică, cerută de soluțiile juridice ale marilor probleme ale omenirii, pentru a nu afecta drepturile fundamentale ale generațiilor prezente și viitoare, pentru a construi dimensiunea juridică a viitorului, în absența căreia lumea omului s-ar putea prăbuși.**

Ion Craiovan,
București, 2019

Cuvânt-înainte (la prima ediție)

S-ar putea ca filosoful să fie puțin atras de domeniul dreptului, imens, stufos, nu de puține ori derutant, cu un limbaj specific tot mai sofisticat și greu de înțeles, care generează nesfârșite dispute chiar între juriști, cu ramuri riguros elaborate, unde spiritul filosofic, în absența unei cunoașteri juridice de specialitate, se infiltrează cu greu.

Juristul, chiar bun profesionist, de bună credință, cu afinități interdisciplinare, poate considera filosofia dreptului un lux cultural care arareori poate fi la îndemână, mai ales în situații de tranziție și de criză, când, sub presiunea timpului și a nevoilor vieții, se practică profesiunea sub semnul implacabil al supraviețuirii.

Dacă aș încerca să pledez mai ales pentru filosofia dreptului pentru juriști - ca lucru extrem de pragmatic - aș invoca, în primul rând, spusele lui Hegel. Filosofia, ne spune marele filosof, considerată încă din Antichitate un fel de „bufniță a Minervei/Atenei - întruchiparea înțelepciunii” care luminează zonele de întuneric ale cunoașterii și poate oferi înțelepciunea, este resimțită imperios, în ipostaza de călăuză, nu la lumina zilei, atunci când căile în cunoaștere sunt clare conceptual și metodologic, ci atunci când predomină obscurul, ai nevoie de soluții, „soluția juridică” fiind profund impregnată de „soluția vieții” - „Bufnița Minervei nu-și începe zborul decât la căderea serii”. De pe pozițiile doctrinei juridice, un reputat autor din spațiul anglo-saxon, W. Friedmann - care în niciun caz nu poate fi acuzat de exces de afinitate filosofică -, în introducerea la cursul său de teorie generală a dreptului, scrie tranșant că teoria dreptului, ca orice știință socială, trebuie să răspundă, în primul rând, la întrebarea: care este scopul vieții?

În prefața cu care ne-a onorat pentru lucrarea „Introducere în filosofia dreptului” (Editura All Beck, 1998), regretatul acad. Paul Mircea Cosmovici, pe vremea aceea directorul Institutului de Cercetări Juridice al Academiei Române și Președintele secției naționale a Asociației internaționale de filosofie a dreptului și filosofie socială (I.V.R.), scria: „Filosofia dreptului nu este un simplu exercițiu filosofic asupra conștiinței de sine a dreptului. Miza majoră a acestei filosofii constă în potențialitatea sa de a contribui într-o manieră specifică la optimizarea dreptului în raport cu cerințele condiției umane, cu valorile unui timp istoric, la perfecționarea sa ca instrument normativ de prim rang în controlul și arbitrarea competiției - cu accente dramatice în epoca contemporană - între interese și valori”.

Prin filosofie juristul nu se îndepărtează de viață, ci dimpotrivă, prin aceasta încearcă să pătrundă în profunzimile realității juridice. Oare astăzi, de pildă, reflecția asupra legitimității dreptului în relație cu minimul mijloacelor de subzistență necesare omului într-un spațiu social, concret istoric, reprezintă doar o speculație filosofică?

Odată acceptată nevoia de filosofie în drept se nasc, în mod firesc, alte întrebări. Care filosofie? Unde poate fi găsită? Poate fi ea elaborată de către jurist? ș.a. Împrumutând interogațiile kantiene, asupra cărora vom reveni - și să ne ierte cititorul dacă, pe parcursul lecturării acestui volum, va întâlni repetitiv unele idei, obsesiv poate, chiar în aceeași formulare,

în alte contexte, cu credința că repetarea ideilor forte este fertilă –, ne putem întreba: Ce putem ști? Ce trebuie să facem? Ce putem spera?

Nu putem pretinde juristului, chiar cu veleități filosofice, de pildă, să cunoască ceea ce s-a abordat la relativ recentul Congres mondial de filosofie (Seul, 2008) în cele 54 grupe de lucru (filosofia dreptului a fost plasată, ca problematică în grupa 41!). Nici nu-i putem cere, în mod utopic, să-și elaboreze un sistem filosofic general. După cum nu putem cere unui eminent chirurg contemporan care operează folosind laserul să-și construiască el însuși acest laser.

În schimb, putem sugera, credem, o anumită atitudine fundamentală în relația jurist-filosofia dreptului, cu privire la care nu ne arogăm contribuții personale. Mai concret, una este să te declari, ca jurist, adept al filosofiei dreptului, invocând, de exemplu faptul că ai folosit un citat din Kant sau Hegel - lucru de altfel demn de apreciat –, într-un demers juridic teoretic sau practic, și alta este, tot ca adept al filosofiei dreptului, să încerci să te situezi pe o platformă filosofică complexă dar esențializată - cum aceasta este configurată în unele cursuri fundamentale - rod al colaborării a zeci și zeci de autori consacrați, care sintetizează experiența filosofică a epocii contemporane, să conexezi, prin calea regală a criticii, cu asumarea riscurilor de rigoare, această viziune complexă având valoare referențială, cu doctrina juridică esențială, cu preocupările juridice teoretice și practice proprii.

Ca slujitor al filosofiei și teoriei dreptului - între atâția alții - îmi exprim pregnant opțiunea pentru această din urmă variantă. Mai ales că, în România, filosofia dreptului a fost mult timp vitregită și, credem, sunt necesare - în ciuda unor lucrări de filosofie a dreptului apărute, unele exemplare –, eforturi conjugate individuale sau de grup ale cercetătorilor, cadre universitare, filosofi, juriști teoreticieni și practicieni pentru a configura filosofia dreptului în orizontul reflecției contemporane.

Aria filosofiei dreptului între real, posibil și variabil este extrem de generoasă. La un pol pot fi considerate acele concepții care consideră că, în ultimă instanță, urmând sugestia lui C. Noica - facem filosofie atunci când vorbim despre orice, dar vedem în „spatele” celor spuse Omul –, orice text juridic este de filosofia dreptului dacă vedem în acel text imaginea omului. La celălalt pol se situează acei care - pe linia pozitivismul forte exprimată în drept, într-un mod exemplar de H. Kelsen - resping din capul locului filosofia, conform cunoscutei teze: teoria dreptului trebuie să fie pură, neimpregnată de filosofie, sociologie sau politologie. Prima opțiune - omniprezența filosofiei în drept - este, credem, greu infirmabilă. Desigur, uneori dimensiunea filosofică în drept sau doctrina juridică este pregnantă. Alteori este estompată sau suspendată, dar - și am optat pentru această teză - niciodată anulată. Exemplul tradițional de „nonfilosofie” în drept era considerat tehnica juridică. Scriem „era” pentru că s-a demonstrat de către epistemologia contemporană că „tehnica” este indisolubil legată de om, de un context social-istoric. Și tehnica juridică cristalizează conținuturi filosofice și sociale, dar acest lucru nu este, de fiecare dată, evident. De pildă, prezumția juridică - cunoscut element de tehnică juridică - exprimată în norma juridică „tatăl copilului este soțul mamei”, ar putea genera, credem, o întreagă filosofie. Cât privește alungarea filosofiei din drept și, în genere, din lume, și aceasta - cum precizează încă Stagiritul - este o chestiune de filosofie.

Filosofia dreptului se instituie astfel într-o manieră pluralistă, acceptând controversa, nefiind apanajul numai al filosofilor sau numai al juriștilor, al unui singur sistem filosofic sau juridic, rămânând mereu deschisă, vulnerabilă la critici, dar mereu perfectibilă. Un pretins caracter infailibil nu ar fi în spiritul filosofiei și nici în spiritul juridic. Dincolo de această libertate, de abordare și de viziune, se impune, credem, o mențiune specială pentru ipostaza filosofiei dreptului, ca disciplină universitară de învățământ, în domeniul juridic, opțională sau nu, în România. Fără a părăsi și aici posibilitatea unor poziții diferite, credem că trebuie cooptate în lucrările universitare destinate acestui scop, desigur prin forța lucrurilor, extrem de

sintetic, esențializat, marile filoane ale filosofiei clasice și contemporane. Revenind asupra unei atitudini fundamentale în relația filosofia dreptului-jurist amintită mai sus, pentru care am optat - viziunea referențială complexă asupra filosofiei dreptului - aceasta ar putea fi întruchipată prin examinarea consecințelor în lumea juridică a marilor paradigme filosofice cu privire la ceea ce este filosofia. Parafrazând, Aristotel ne sugerează să privim „dreptul ca drept” integrat în „existența ca existență”; Kant, să examinăm ceea „ce putem ști” despre drept; Wittgenstein, să clarificăm limbajul juridic, să vedem „ce putem înțelege” sau, inspirându-ne după o apreciere contemporană - filosofia ca putere a cuvântului (P. Kemp) -, să folosim puterea gândirii gândului juridic ș.a. Am putea încerca să convingem viitorul jurist că, interogațiile filosofice fundamentale referitoare la: rațiune, dreptate, bine, om, la marile domenii filosofice referitoare la cunoașterea științifică (epistemologia), la lumea valorilor (axiologia), la reflecția asupra acțiunii eficiente (praxiologia), fac parte din lumea juridică și controlează într-o manieră decisivă demersul juridic teoretic și practic, eficiența acestuia. Promovând această abordare, filosofia dreptului propusă va rămâne relativă, parțială și deschisă, dar nu va fi trunchiată fundamental. Sperând că aceasta va primi ceea ce merită și va fi lăsată să ofere ceea ce poate, putem fi chiar sceptici, împreună cu C. Noica, atunci când acesta ne spune că - citez din memorie - filosofia la care recurgem, în vremuri confuze, când nu mai știm ce să facem, nici ea nu ne spune mare lucru, dar este un fel de a lua lucrurile de la capăt. Da, de la capăt - ne permitem să adăugăm, mai mult sau mai puțin patetic -, dar de pe un alt palier al spiralei cunoașterii, într-un alt orizont teoretic și practic, în lupta eternă pentru Drept și Om.

Am preferat, ca titlu al acestui volum, sintagma „filosofia dreptului sau dreptul ca filozofie”. La prima vedere, filosofia dreptului, ca parte a acestei sintagme, pare a evoca ipostaza metajuridică a filosofiei dreptului ca filosofie despre ceva din afara sa, despre domeniul dreptului, ca obiect relativ pasiv, apt să primească, fără replică, comandamentele filosofiei, iar partea „dreptul ca filosofie” evocând reflecția filosofică proprie juridicității, care nu ar avea nevoie, la modul imperativ, de filosofia filosofilor, de o filosofie îndepărtată, care „vine de sus”. În această optică, sintagma care pare potrivită ar putea fi constituită cu ajutorul conjuncției „și”, fiind exprimată sub forma „filosofia dreptului și dreptul ca filosofie” care nu ar atenta la profilurile distincte, presupuse de cele două formulări amintite și le-ar reuni. În realitate, distincția dintre o filosofie aplicabilă dreptului, dar care rămâne ipostaziată „sus”, și o filosofie dinăuntru dreptului, care derivă din specificitatea sa, se vedește a fi facilă, rigidă, artificială, și, până la urmă, păguboasă pentru ambele perspective de abordare. Configurând aria filosofiei dreptului, filosofia și dreptul, fără a le nega ipostaza statutului lor distinct și specific, interferează, „trec” în anumite zone, unele în altele. De pildă, pentru a fi profundă, pentru a reflecta asupra «întregului existenței», filosofia trebuie să pătrundă și în intimitatea juridicității, după cum Dreptul, în reflecția sa metateoretică, trebuie să se înalțe spre «cerul înalt» al filosofiei, pe care trebuie să-l considere «ca al său», mai mult, în mod paradoxal, dar dialectic, să-l descopere în ființa sa, în mod imanent. A se vedea de pildă reflecția asupra ideii de justiție sau în ce măsură se poate institui dreptul la fericire, ca drept subiectiv. Se creează astfel nu numai confluente, dar și interferențe, relații de identitate - sintagma filosofia dreptului sau dreptul filosofiei, fără semnul interogației, exprimă asemenea relații -, un corp solidar de reflecție filosofică asupra dreptului, cu privire la care distincția amintită, necesară poate la un moment dat, din punct de vedere didactic, există, fiind doar vorba de perspective diferite de abordare, pentru a fi depășită.

Sub semnul acestor convingeri, am încercat, din punct de vedere editorial, să reunim în acest volum o serie de informații elaborate de-a lungul anilor, de filosofie, teorie generală și metodologie a dreptului, cât și unele abordări noi, referitoare la fundamentele filosofice ale

justiției, drept și justiție în societatea globală, postmodernismul în drept, centralitatea omului în lumea juridică sau estetica dreptului.

Ne-a inspirat, poate, comparația făcută de M. Djuvara în privința cunoașterii dreptului, la nivelul integralității - inclusiv cu inerenta sa dimensiune filosofică -, conform căreia, aceasta poate fi asemănată cu cunoașterea unui templu antic: „El este compus din pietre, care sunt suprapuse, legate între ele. Studiind numai pietrele, nu am studiat monumentul. Monumentul studiat în ansamblul lui are o individualitate cu totul distinctă de aceea care îl compune, fie ea chiar marmoră de Carrara.”

Propunând schița unui „templu al filosofiei dreptului”, cu mai multe coloane, am încercat, uneori cu aceleași „pietre informaționale” aranjate altfel, cotate în anumite contexte, unilateral, numai de teorie generală a dreptului, o fizionomie în care conceptele fundamentale și marile interogații filosofice să apară pregnant. Nutrim speranța că, în acest fel, filosofii care se interesează de filosofia dreptului să găsească informații de „interfață” între filosofie și ramurile dreptului în efortul lor de a face din filosofia dreptului, după îndemnul kantian, un concept mult mai sensibil, printr-o apropiere mai mare de practică, iar juriștii în devenire - studenții, sau deja practicieni și teoreticieni - „să vadă” mai clar în textul juridic sau în doctrina juridică dimensiunea filosofică, aptă să le potențeze demersurile teoretice și practice.

Poate cititorul care are răbdarea să răsfoiască paginile acestui volum nu va găsi „templul” așteptat al cunoașterii filosofice a dreptului. Speranța noastră este că am furnizat câteva „materiale de construcție” care, alături de altele, din viziuni cu totul diferite, vor face munca sa mai ușoară, dar mai ales îl vor incita la construcția propriului său „templu” conexând prin muncă, valorificare, critică, eșec, reușită și creație, marile interogații filosofice în orizont contemporan, în formulele lor exemplare, cu dreptul cel de toate zilele.

În încheierea acestor rânduri de început, doresc să mulțumesc Directorului general al Editurii Pro Universitaria, domnul Nicolae Cîrstea, care și de această dată - a răspuns prompt propunerii privind apariția acestui volum și a schițat, în replică, un interesant proiect managerial de susținere, după modestele noastre puteri, a statutului filosofiei dreptului în România, Președintelui Universității „G. Barițiu” din Brașov, prof. univ. dr. av. Neculai Pătrașcu pentru susținerea constantă a unor activități de cercetare științifică pe care le-am întreprins. Mulțumesc, de asemenea, întregului colectiv editorial, tuturor care prin efortul lor generos au făcut posibilă apariția acestei lucrări, soției mele, întregii mele familii.

MOTTO:

Dacă este de filosofat, este de filosofat; dacă nu este de filosofat, este de filosofat.

ARISTOTEL